

Mövzu:2 Sənətkarın şəxsiyyəti və yaradıcılığı.

Bir yazıçının yaradıcılığını tədqiq edib qiymətləndirəndə,ədəbiyyat tarixindəki mövqeyini müəyyən etmək istəyəndə onun şəxsiyyətinə, həyatına, tərcümeyi-halına nə kimi əhəmiyyət vermək haqqında ədəbiyyatçılar arasında müxtəlif rəylər, mülahizələr vardır. Bəziləri tədqiqatda bu bahsi artıq sayırlar. Bəziləri bu fikirdədilər ki,yaradıcılığının mövqeyini,xasiyyətnaməsini təhlil üçün məhz əsərlərini, təkcə yaradıcılığını öyrənmək kifayətdir.Ədibin,şairin həyatı,şəxsiyyəti tərcüməyi-hali tədqiqatdan kənarında durmalıdır. Onun müəllifini bir şəxsiyyət kimi öyrənmək lazım deyildir,artıqdır. Şəxsiyyətin tədqiqi bizi əsas məqsəddən ayırır.Subyektiv meyillərə gətirib çıxara bilər.

Bəzi tədqiqatçılar isə əksinə, bu fikirdədirlər ki, yaradıcılığın mükəmməl təhlilini məhz yaradıcının özündən,uşaqlıq tərbiyəsindən, təhsilindən, şəxsiyyətindən, mühitindən, həyatından başlamaq lazımdır.Bunsuz əsəri, bədii əsərin ictimai mahiyyətini,sənətkar istedadını dürüst tədqiq edib öyrənmək mümkün olmazfəsəri yaradıcı şəxsiyyətdən kənarında götürüb tədqiq etmək alimi mücərrəddiyə,yanlışıq meyillərə gətirib çıxara bilər və s.Bu fikirlərin hər ikisi səhv, bir tərəfli məhduddur. Əlbətdə ki, yazıçı yaradıcılığının təhlilində əsas obyekt onun əsərləri,qoyub getdiyi ədəbi-mənəvi irsdir. Yazıçı ona görə bizim(tarixin, fəlsəfənin, ədəbiyyat elminin)təhlil obyektinə olmuşdur ki,cəmiyyət, xalq üçün əhəmiyyətli,faydalı əsərlər qoyub getmişdir. Bunlarsız o nə cəmiyyət,nə tarix,nə ümumən elm üçün maraqlıdır. Təhlilin mərkəzində əsərlər durmalıdır. Tədqiqatçını düşündürən,məşğul edən məhz həmin əsərlər,onların idea-mənəvi, bədii sənətkarlıq cəhətindən təhlili, açılması, aydınlaşdırılması, izahı və qiymətləndirilməsidir. Təəccüblü deyil ki, hər bir sənətkarın adı onun mühüm, məşhur əsərləri ilə birlikdə çəkilir.

Şekspir deyəndə "Hamlet", "Otello", Nizami deyəndə "Xosrov və Şirin", "Yeddi gözəl", Füzuli deyəndə "Leyli və Məcnun", Firdovsi deyəndə "Şahnamə",Tolstoy deyəndə "Hərb və Sülh", "Anna Karenina" nəzərdə canlanır. Tarixdə,ədəbiyyatda, fəlsəfədə və ya məfkurənin başqa sahələrində bu böyük simaların adı ona görə çəkilir,onlardan bəhs olunur ki,onlar saydığımız bir sıra mühüm əsərlərin müəllifidir. Onların qiyməti,əzəməti, mövqeyi tarix üçün, bəşəriyyət üçün əhəmiyyəti də məhz yaratdıqları əsərləri ilə müəyyən edilir. Əsərsiz nə yazıçı var, nə də onun elm üçün tədqiqi, ictimai qiyməti var. Ancaq həmin bu məşhur əsərlərin yaranmasını, meydana gəlməsini, məzmununu, mahiyyətini şərtləndirən amillərdən biri də sənətkarın şəxsiyyətidir.Bu əsərlərin məzmunu, manasını, ictimai əhəmiyyətini dürüst müəyyən etmək üçün sənətkarın şəxsiyyətindən,yeri gəldikcə tərcüməyi-halından,tərbiyəsindən, mühitindən mütləq

bəhs olunmalıdır. Bunlarsız əsərə, yaradıcılığa verilən qiymət də naqis olar,kamil olmaz. Hətta bəzən bunlarsız əsərləri yaxşı açıb izah etmək heç mümkün olmaz. Qədim tarixdə,eramızdan əvəllərdə yaradan onlarca məşhur mühüm əsərlər vardır ki, indi də onlardan bəhs olunanda müəlliflərinin həyat şəraitindən, məişətindən bəhs etməyə heç bir alamat, material olmadığını alimlər dərin təəssüflə qeyd edirlər. Kimə məlum deyil ki, Homer, Aristotel, hətta Nizami, Şekspir şəxsiyyəti haqqında geniş, mükəmməl məlumat nə qədər zəngin olsa, bu böyük ədəbiyyat xadimlərinin əsərləri,fikirləri,qoyub getdikləri irs haqqında izah,şərh,tədqiq, təhlil də o qədər ətraflı,marafli,kamil olardı.

Sənətkarın şəxsiyyəti haqqında geniş məlumatın əhəmiyyəti yalnız faktların tərcümeyi-hal xarakterli hadisələrin sadalanmasında deyildir. Bu faktlar sənət məsələlərinin, müəyyən məfkurə, mətləb, yaradıcılıq sirlərinin açılıb aydınlaşdırılması üçün çox marafli və qiymətlidir.

Sənətkarın şəxsiyyətini öyrənəndə diqqəti cəlb edən əsas obyektlərdən biri də ilham, yaxud fitri istedaddır.

İstedad tədqiqatçıların psixoloq, filosofların çoxunu məşğul edən məsələdir. Bəziləri bunu müstəsna,fövqaladə vergi kimi qəbul edir,insan şəxsiyyətinin qüdrətindən kənar,ilahi, "səməvi" qüvvələrin "bəxş etdiyi" nadir xoşbəxtlik sayırlar idealist mütəffəkiirlərin çoxu istedad və ilhamı maddi aləmdən kənar hansı qüvvənin isə "vergisi" kimi alır,bunu ictimai, təbii faktorlar ilə şərtləndirməyi doğru saymırlar. Onlar iddia edirlər ki, eyni mühit-məişətdə yetişən, eyni tərbiyə görə, hətta eyni ailədə böyüyən beş qardaşın müstəsna istedad sahibi, başqaları isə bu nemətdən məhrum,adi, siravi vətəndaşlar olurlar. Guya burada ictimai tərbiyəvi faktorların yox, "başqa" qüvvənin, xüsusi bir amilin təsiri iştirakı var.

Marksistlər bu idealist iddianı düzgün saymırlar. İstedadı yaradan, bəsləyən "xüsusi," "cəmiyyətdən kənar,"başqa amilin varlığını, təsirini rədd edir,idealist fikir sayırlar Maddi,ictimai şəraitdən kənar,onunla şərtlənməyən hünər yoxdur. Hər bir istedad və qabiliyyət məhz cəmiyyətdə ictimai zəmində, ictimai həyatda bəslənib yetişdiyi kimi ədəbi ilhamın,yaradıcılıq ilhamında əsası, kökü, mənbəyi məhz ictimai həyatda, maddi faktorlardadır. Burada "başqa," "ilahi," "kənar" bir qüvvənin varlığını,təsirini qəbul etmək səhv,idealist fikirdir.

Yaradıcının ilhamını şərtləndirən, tərbiyə edən parlardan faktor bir deyil, çoxdur,müxtəlif və mürəkkəbdir. Eyni ailədə,şəraitdə ictimai mühitdə böyüyən,eyni təhsil-tərbiyə alan fərdlərin hamısını bərabərləşdirmək də doğru olmaz. Çünki onların hər şeydən əvvəl,ozlərinə məxsus keyfiyyətləri var. Bir ailədə böyüyən beş nəfərin heç vaxt hamısının eyni sağlamlıq,eyni intibah

daracasi, eyni diqqəti,eyni qavrayışı,qabiliyyəti,eyni marağı,eyni hafizəsi,hətta fiziki inkişaf səviyyələri eyni olmur. Bu saydığımız keyfiyyətlər birində az, birində orta, birində yüksək olur.Eyni uşaqlara nağıl,təmsil danışan nənin (tərbiyyəçinin)sözünə,səsinə maraq, diqqət də hamıda eyni olmur. Bir uşağa faciəvi əhvalat, digərinə macəralı,digər üçüncüsünə gülməli əhvalat daha çox təsir edir.Burdakı müxtəlifliyi nəzərə almamaq, hər uşağı bir,eyni ölçülü qəlibli konserv qutusu kimi alıb öyrənmək olmaz.

Yazıçı şəxsiyyətinin bir mütəfəkkir, ideolog, ictimai xadim kimi yetişməsində,müəyyənləşməsində də ictimai faktorların;tərbiyənin, təhsilin, mühitin müəllimin, mütaliyənin əhəmiyyəti böyükdür. Hər bir sənətkar öz əsərinin,zəmanəsinin övlədidir.Öz dövründə bəslənib böyümüşdür. Yazıçı əsərinin,zəmanəsinin qabaqcıl fikir səviyyəsində durmalıdır. Çünki yazıçı ictimai xadim,xalq xadimidir.O,xalqın tərbiyasidir. Onun inkişafa, hadisələrə, cəmiyyətə münasibəti, əsasən,qabaqcıl münasibət olmalıdır.

Əsrimizin əvvələrində 1905-ci il inqilabı dövründə müxtəlif səciyyəli yazıçı, şair var idi.Ancaq Sabir şeirinin səsi və təsiri ictimai aləmin hər yerində mütərəqqi adamların diqqətini cəlb etdi. Nə üçün?Çünki Sabir satirasının səsi zahmatkeşlərin səsi,inqilabın səsi,fəhlə həyatının səsi idi.Bu elə bir məfkurə təbliğ edir,oxucunu elə bir intibah aləminə çağırırdı ki, bunu eşitməmək,dinləməmək olmazdı.

Sabir zəhmət adamlarının qabaqcıl fikirlərinin carçısı idi:

Şairəm çünki vəzifəm budur əsar yazım,
Gördüyüm nikü bədi eyləyim izhar,yazım,
Günü parlaq, günüzü ağ,gecəni tar yazım,
Pisi pis,əyrini əyri,düzü həmvar yazım,
Niyə bəs böylə bərəldirsən,a qara gözünü,
Yoxsa bu ayinədə əyri görürsən özünü.

Xalqın həyat və məişətini,onun müasir inkişaf tələblərini dərinədən duyan və bilən şeir,inqilabi məfkurə təbliğ edən şeir məhz silah kəsəri kəsb etmişdir Sabir şeirinin gücü bu mütərəqqi ideyaların, mütərəqqi fikirlərin təbliğində idi.M.Ə.Sabir 1905-ci il inqilabına qədər də şair idi. Çox şeirlər yazmışdı. Ancaq o şeirlərdə inqilabi məzmun,inqilabi çağırış demək olar ki, yox idi. Qəzəldən uzaqlaşmış yeni ideyalar yolunu tutan Sabir şeiri silah kəsəri aldı. Sənətkarın sənətkarlıq sirlərini bilməsi və buna mükəmməl yiyələnməsi onun əsərlərinin təsir qüvvəsini və dairəsini artırmış olur.

Mümkündür ki,qələm sahibinin biliyi, məlumatı,mübarizə meyli cəhdi kifayət qədər olsun.Ancaq onun məhz sənətkarlıq söz qüdrəti, bədiilik məharəti, xalqla, oxucu kütlələri ilə dilləşmək qüdrəti zəif olsun. Məzmun, fikir kifayət olsa da söz sənətkarlığı,sözü şairanə,münasib,təsirli emək bacarığı zəif olsun. Bu cəhətdə Mirzə Cəlil və Sabir realizmi müasir tələblər səviyyəsində,əsrin qabaqcıl sənəti səviyyəsində dururdu.

"Molla Nəsrəddin" məktəbinin tutduğu yol xalq həyatı, mubarizə və arzularının təbliği üçün ən münasib,məqbul yol idi.Bu sənətkarlar xalqa nə demək lazım olduğunu bildikləri kimi, necə demək, hansı ədəbi formalardan, hansı sənət, üslub məharətindən faydalanmaq lazım olduğunu da yaxşı müəyyən etmişdilər.Bu sənətkarlar oxucunun qəflət yuxusuna cuman,din tiryəki ilə zəhərlənən şüurunu ayılmaq,onu mövhumi fikirlərin,vahimələrin,xurafatın paslı zəncirindən xilas etmək üçün münasib üsul və formalar axtarıb tapırdılar. Bunun üçün düşmənin öz müddəalarını öyrənib ifşa edirdilər.

Dinə, mövhumata qarşı yazılan şeir və nəsr əsərlərinin müvəffəqiyyəti və müəyyən dərəcədə yaradıcının həyatı, məişəti də tədqiqatçının diqqətindən kənar qalmamalıdır.

Hətta bəzi əsərlərin yaranması,şöhrəti müəllifin tərcümeyi-halı ilə əlaqəli və möhkəm bağlı olur.Bunu bilməyən adam əsərdəki mətləblərin izahında çətinlik çəkər.

Komsomolçu cavanların həyat və mübarizəsinin müstəsna təsirlə, həm də tam realist təsvir edən H.Ostrovskinin "Polad necə bərkidi" əsəri də ona görə inandırıcı çıxmışdır ki, ədib həmin hadisələri şəxsən özü yaşamış,duymuş,şəxsən müşahidə etmiş, dürüst öyrənmişdi. M.Qorkinin "Mənim universitetlərim" povesti təkcə bir nəfərin təkcə ədibin yox, köhnə Rusiyanın zəhmətkeşlər həyatını dürüst müşahidə edən hər bir diqqətli zəhmət adamının universitetləri idi.

Ölkə qapılarında, bulki dükanlarında, balıq vətəgələrində ağır,üzücü zəhmətlə bir tikə çörək qazanan Maksim Qorki yoxsul bir gənc ikən görüb, yaşadıklarını olduğu kimi, bəzək-düzəksiz,əsl həyat həqiqəti ilə,səmimiyyət və dürüstlüklə qalama almışdır. Oxucu görüb düşünür ki, buradakı canlı lövhələr yazıçının quraşdırdığı,bədii əsər xatirinə qurduğu sujet lövhələri deyil, eynən həyatdır,canlı insanın yaşadığı,canlı həyatı lövhələrdir. ədəbiyyatşünaslar sənətkarların təsvir etdikləri həyatı hadisələri dürüst öyrənmələri haqqında çox yazır nəinki öyrənmək, həyatı hadisələri yaşamağı,daxilən qavramağı tələb edirlər.

Bədii əsər hər şeydən əvvəl surətlər aləmidir,varlığın şairanə, yüksək bir şəkildə təsviri tərənnümüdür insanları,onların həyat və məişətini,duyğu və

düşüncələrini mükəmməl qavramayan,dürüst öyrənməyən sənətkar,əlbətdə ki, inandırıcı bədii lövhələr yarada bilməz.Həyatı öyrənmək,qələmə alınan hadisələri təfərrüfatına qədər bilib qavramaq yaradıcılıq prosesinin üzvi bir hissəsidir. Sənətkar sənət lövhəsi kimi təqdim etdiyi hadisənin incəliklərinə qədər dərinədən bilməli və canlı səhnələr kimi əyani təsvir etməlidir.

Yazıçının, hətta lap böyük yazıçının əsərlərində müəyyən təsir və tərbiyənin xüsusən böyük sənətkarların yaradıcılıq üsuluna,sənət məktəbinə vurğunluğun əlamətlərini də görməmək olmaz.

Mirzə Cəlil realizmində, böyük Rus realistlərinin (H.Qoqol, L.Tolstoy),Cavid romantizmində türk şairlərinin (T.Fikrət, R. Tofiq,Ə.Həmid)təsirini görməmək olmaz.Bu təsirlər bəzən yazısının özündən asılı olmayaraq müəyyən fikir cərəyanı və ya meylinin izlənməsi şəklində yox,sənətkarın məfkurə istiqamətindəki oxşarlıq, meyl,istiqamət kimi təzahür edir. Yazıçının fərdi yaradıcılıq, üslub xüsusiyyətlərini araşdıranda,onun məfkurəsindəki müxtəlifliyi, təzadları öyrənəndə mütləq dövrünün zəmanəsinin, həyatının müəyyən dövrü, hadisələri ilə qarşılaşmalı olursan.Böyük ictimai hadisələrin, vuruşmaların, sarsıntıların inikasını bu və ya başqa şəkildə görürsən.

Əsərlərin təhlilinə məhz ətraflı,geniş, ictimai, tarixi, həyati planda yanaşmaq daha doğru və faydalıdır.

Sabir yaradıcılığını 1905-ci il hadisələrindən kənarda götürüb izah etmək mümkün olmadığı kimi, Füzuli yaradıcılığını da islam şərqində hökm sürən dini, əxlaqi ehkamdan kənarda almaq mümkün deyildir.

Yaradıcılıq məhsulunun həm fərdi, həm ictimai faktorlarla vəhdətdə alınıb izah edilməsi lazımdır. Əsərdə iz buraxan təsirlərin necə və haradan gəldiyini müəyyən etmək üçün bəzən sənətkarın öz həyatına, tərcümeyi-halına müraciət etməli olursan. Bu haqda məlumat - yaradıcının məişəti, tərbiyəsi,təhsili, mühiti bunlardan aldığı təsir tədqiqatçıya kömək edir, bir sıra mətləbləri başa düşmək, açıb izah etməklə onun işini asanlaşdırır. İstər yaradıcılığın və istərsə ayrı-ayrı əsərlərin təhlilini, qiymətləndirilməsini,ictimai mühitdən,həmin dövrdə cərəyan edən ictimai hadisələrdən təcrid olunmuş şəkildə aparmaq lazım deyildir. Əsərdə elə mətləblər, məsələlər olur ki,vaxtı ilə müəyyən hadisələr müəllifi düşündürmüşdür,onda təsir oyatmış,onu müəyyən fikir,mülahizələr söyləməyə vadar etmişdir: İndi isə əsərin yazıldığı tarixdən uzun illər,əsrlər keçdiyi bir zamanda həmin hadisələr yaddan çıxmışdır.İndi nə o hadisə var, nə də oyatdığı təsir haqqında həlli başlı bir məlumat var. Halbuki,tədqiqatçı,bədii materialı təhlil

edən alim bu unudulmuş hadisələr üzərindən keçə bilməz?Həmin hadisələrin vaxtilə ümumi fikirdə oyatdığı təsiri qeyd etməyə bilməz.

Bütün bu dediklərimizdən məlum olur ki, bədii əsərlərinin yaradıcılıq sirlərinin öyrənilməsi,təhlil və izah edilməsi də müəllifin fərdi həyatına, məişətinə, tərcümeyi-halına biganə qalmaq doğru olmaz.Tədqiqatçı müəllifin həyatını diqqətlə öyrənməli,onun əsərləri ilə bədii yaradıcılıq sirləri ilə əlaqəsini dürüst müəyyən etməyə çalışmalıdır.

Əsrimizin əvvəllərində (1910-1912-ci illərdə)məşhur milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qarabağlı mühəndis Behbudovla ixtilafı nəticəsində Hacı, Qarabağdan olan bir çox xidmətçilərini işdən kənar etmiş,onlara mənfi münasibət bəsləmişdi.

Həmin hadisələrin təsiri nəticəsində "Molla Nəsrəddin" jurnalında bir sıra materiallar çap olunmuşdur, Tağıyevin şəxsi münasibətindən doğan bu hərəkətləri kəskin etiraz doğurmuşdu.

Tarixi hadisəni, ədavətin kökünü bilmədən o dövrün qəzet və jurnallarında çap edilən materialları doğru qiymətləndirmək olmaz. Ümumiyyətlə bədii əsərlərin təhlilini dövründən, zəmanəsindən, (bədii)faktik hadisələrdən, bu və ya başqa təsirlər nəticəsində yaranan əhval-ruhiyyədən kənarında aparmaq doğru deyildir.

Sənətkarın həyatı,tərcümeyi-halı,ona olan ictimai təsirlər təhlil obyektində əhatə olunmalıdır. Tədqiqatın bu cəhəti elmi, tarixi əhəmiyyətdən başqa,xüsusən tərbiyəvi məna kəsb etmiş olur. Məlum olduğu üzrə,ədəbiyyat klassiklərinin çoxunun şəxsi həyatı, məişəti,zövqü,rəftarı insanlarla münasibəti, ünsiyyəti həmişə böyük maraq doğurur.

Oxucular çoxu sənətkarın məişətini bilməyə, öyrənməyə artıq maraq, rəğbət göstərir. Mərkəzi və müttəfiq respublikaların nəşriyyatları "Məşhur adamların həyatı" seriyası əsasında böyük alim,ədib, şair, dövlət xadimlərinin həyatına,tərcümeyi-halına həsr edilmiş maraqlı kitablər buraxır.Bu kitablarda məşhur adamların əsərləri ixtira və kəşfləri ilə yanaşı onların ümumi fəaliyyəti, həyat yolu məişəti də geniş təsvir olunur.

Belə kitablərin elmi ,tarixi əhəmiyyətindən başqa, ictimai-tərbiyəvi əhəmiyyəti, gənc nəsllə nümünə ola biləcək cəhətləri çoxdur.